

عوامل تضعیف کننده خانواده از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام

محدثه معینی فر^۱، مریم معینی فر^۲

چکیده

دستورات اسلام درباره شکل خانواده و توجه به حقوق و تکالیف اعضای خانواده نشان از اهمیت آن دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی عوامل تضعیف کننده خانواده از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام به روش کیفی داده بنیاد انجام شد. از این رو، با بررسی بیانات ایشان به صورت تمام شماری در فاصله سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۸ الگوی عوامل تضعیف کننده خانواده از دیدگاه ایشان تدوین شد. با بررسی انجام شده در کدگذاری باز، ۲۳۸ مفهوم در قالب ۲۶ مقوله شناسایی شد. نتایج نشان داد که چهار عامل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و فردی علل اصلی تضعیف خانواده است. همچنین عدم شناخت زنان از معارف اسلامی و عدم تمکن زنان در خودسازی خود، به عنوان مقوله مداخله گر و نقص و فقدان قوانین و ضمانت اجرای مناسب آن در حوزه حقوق خانواده، عدم اجرای احکام اسلامی، فضای فرهنگی جامعه درباره مسائل زنان، امنیت اخلاقی و فکری جامعه و عدم تبیین نظر اسلام درباره حقوق خانواده مقوله زمینه این پژوهش شناخته شد. واژگان کلیدی: اسلام، تضعیف خانواده، مقام معظم رهبری علیه السلام، نظریه داده بنیاد.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۳۹۹/۰۲/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۴
۱. عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی امام خمینی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: moeinfar@isr.ikiu.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد جمعیت شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: mary.moeinfar@ut.ac.ir

۱. مقدمه

خانواده به‌عنوان نهادی بنیادین در جامعه همواره مورد توجه بوده است، اما این نهاد هم اکنون در معرض آسیب‌های جدی است. این آسیب‌ها با تهدید اساس خانواده، بنیان جامعه را نیز هدف گرفته‌اند. براین اساس، با توجه به بیانات ارزشمند رهبر انقلاب به‌خوبی می‌توان دریافت که فروپاشی خانواده پیامدهای گسترده‌ای مانند اضمحلال جامعه را به‌دنبال دارد. پژوهش حاضر با روش کیفی و براساس روش داده‌بنیاد درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال است که عوامل تضعیف‌کننده خانواده از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه‌السلام چیست؟ مقاله حاضر با بررسی بیانات رهبر انقلاب در فاصله سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۸ عوامل تضعیف‌کننده خانواده در مدل پارادایمی را ارائه می‌دهد. سنخ‌شناسی دقیق مسائل اجتماعی، امکان تبیین درست موضوع و دستیابی به راهکارهای مؤثر را فراهم می‌کند. پژوهش حاضر به‌دنبال توصیف دقیق و تبیین علل تضعیف خانواده و ارائه راهکار از بیانات رهبر انقلاب است که می‌تواند سیاست‌گذاران را در اجرایی‌کردن منویات ایشان یاری کند.

جامعه‌شناسان، عوامل مؤثر بر تضعیف خانواده را از دیدگاه‌های مختلف بررسی کرده‌اند. نظریه شبکه بر روابط زوجین و شبکه خویشاوندی تأکید دارد و بیان می‌دارد که هرچه روابط بین شبکه کمتر و سست‌تر باشد زوجین وظایف خود را بهتر انجام می‌دهند و در صورت قوی‌بودن شبکه باید دخالت دیگران را در زندگی خود قبول کنند که زمینه‌ساز اختلافات می‌شود (حسینی، رضاپور و عصمت ساعت‌لو، ۱۳۹۴). در نظریه مبادله اگر زن و شوهر هزینه‌های یک رابطه را بیشتر از منافع آن ارزیابی کنند با توجه به نابرابری در مبادله، امکان گسست روابط متقابل زوجین بیشتر می‌شود (صداقت و اسدیان، ۱۳۹۳). در نظریه همسان‌همسری تأکید بیشتر بر یکسانی ویژگی‌ها و خصوصیات میان همسران است. به گفته باورمن، انسان دانسته یا ندانسته در پی گزینش همسری است که صفاتی همگون با او داشته باشد. هرچه همسران در ویژگی‌های قومی، مذهبی، نژادی و سایر خصوصیات به یکدیگر شباهت بیشتری داشته باشند به‌طور قطع زندگی زناشویی پایدارتری دارند (ساروخانی، ۱۳۸۵). کارکردگرایان هم هرگونه اختلال در کارکردهای خانواده را زمینه‌ساز

بی‌توجهی به یکدیگر، رفتار ناشایست، خشونت و غیره می‌دانند (کفاشی و سرآبادانی، ۱۳۹۳). از نظر پارسونز برای آنکه خانواده نقش مؤثری داشته باشد باید تقسیم کار جنسی صورت گیرد و چنانچه کارکردهای زنان و مردان شبیه یکدیگر شود، رقابت میان زوجین موجب اختلال در خانواده می‌گردد. او همچنین از تداخل نقش‌ها صحبت می‌کند که باعث اغتشاش در فضای خانوادگی است. به عبارت دیگر، مردان با فعالیت و اشتغال نباید از نقش مهم خود در خانواده غافل شوند (صداقت و اسدیان، ۱۳۹۳).

۲. چارچوب نظری پژوهش

۲-۱. تعریف و اهمیت خانواده در نگاه مقام معظم رهبری علیه السلام

ایشان درباره تعریف و اهمیت خانواده می‌فرماید:

جامعه هم از سلول‌هایی تشکیل شده که این سلول‌ها خانواده‌اند. هر خانواده‌ای یکی از سلول‌های پیکره اجتماع و بدنه اجتماع است. وقتی اینها سالم بودند، وقتی اینها رفتار درست داشتند، بدنه جامعه یعنی، آن پیکره جامعه سالم خواهد بود.

همچنین در جای دیگر می‌فرماید:

هدف ازدواج نیز عبارت است از: تشکیل خانواده. نفس این علقه زوجیت و تشکیل یک واحد جدید، مایه آرامش زن و مرد و مایه کمال و اتمام شخصیت آنهاست. بدون آن، هم زن و هم مرد ناقصند. همه مسائل دیگر فرع این است. اگر این کانون سالم و پایدار شد بر روی آینده و بر روی همین وضع فعلی جامعه تأثیر خواهد گذاشت. ازدواج در حقیقت دروازه ورود به تشکیل خانواده است و تشکیل خانواده اساس همه تربیت‌های اجتماعی و انسانی است. جامعه بی‌خانواده، جامعه آشفته‌ای است، جامعه نامطمئن است؛ جامعه‌ای است که در آن موارث فرهنگی و فکری و عقاید

نسل‌ها به یکدیگر آسان منتقل نمی‌شود. جامعه‌ای که در آن تربیت انسان به راحتی و روانی صورت نمی‌گیرد. اگر جامعه‌ای خانواده نداشته باشد یا خانواده در آن متزلزل باشد انسان در بهترین پرورشگاه‌ها پرورش پیدا نخواهد کرد. خانواده که نبود، نوجوان نیست، کودک نیست، انسان نیست، مرد و زن صالح نیست، اخلاق نیست، انتقال تجربیات مثبت و خوب و باارزش نسل گذشته به نسل بعد نیست. خانواده که نبود، مرکز تولید ایمان و دین‌باوری دیگر نیست. جوامعی که در آن خانواده سست و بی‌بنیاد است، یا خانواده اصلاً تشکیل نمی‌شود یا کم تشکیل می‌شود یا اگر تشکیل شد، متزلزل است و در معرض نابودی و فناست. در این جوامع مشکلات روانی و عصبی بسیار بیشتر از آن جوامعی است که در آنها خانواده‌هایی مستقر هستند و زن و مرد به یک نقطه و کانونی متصلند. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در خطبه‌های عقد، ۱۳۷۶/۲/۱۰، ۱۳۷۴/۵/۱۸، ۱۳۷۹/۳/۳۰، ۱۳۷۲/۱۱/۱۲، ۱۳۷۹/۱۲/۲۱)

هرچند مطالعات اندکی درباره عوامل تضعیف خانواده با عناوین متفاوت و حتی غیرصریح صورت گرفته است، اما تاکنون پژوهشی درباره عوامل تضعیف‌کننده خانواده از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام انجام نشده است. از این رو، ضرورت بررسی این موضوع براساس روش داده‌بنیاد بیش‌ازپیش مبرهن است و مهمترین مقالات باتوجه به ارتباط و قرابت موضوعی بررسی شدند.

جدول ۱

بررسی پیشینه تحقیق

نویسندگان	اهداف یا سؤالات	روش	مهمترین یافته‌ها
نوری (۱۳۸۹)	شناسایی موانع ایجاد روابط سالم در خانواده	اسنادی	عواملی که بیشترین آسیب را به روابط مؤثر و قانونمند خانواده وارد می‌کند عبارتند از: عوامل فردی، فرهنگی، خانوادگی، اقتصادی و حقوقی که به‌طور خلاصه به آنها پرداخته شده است.
اسحاقی (۱۳۹۱)	شناسایی عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر درخواست طلاق زنان در شهر تهران	پیمایشی	یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از نظر مؤلفه‌های نظم اجتماعی، سرمایه‌های زوجین و همسان هم سری، بین دو گروه مورد مطالعه تفاوت معنادار آماری وجود دارد و این عوامل را می‌توان از جمله مؤلفه‌های مؤثر در گرایش زنان شهر تهران به طلاق دانست. در تحقیق حاضر نتایج رگرسیون لجستیک برای بررسی احتمال طلاق نشان می‌دهد که احتمال رخ ندادن طلاق برای کسی که نظم درون خانواده، سرمایه‌های زوجینی و نگرش منفی نسبت به طلاق و همسانی زوجینی دارد ۱۵۹٪ است و نیز بر عکس ۴۱٪ احتمال دارد فردی که این شرایط را دارد باز هم طلاق بگیرد.
حاجیان مقدم (۱۳۹۳)	هدف پژوهش حاضر، ترکیب و تلفیق نتایج تحقیقات انجام شده در حوزه خانواده برای شناسایی عوامل مقوم و فراطیباتی فرساینده خانواده ایرانی است	فرا تحلیل	در بررسی حاضر مشخص شد که محققان ۱۰۴ عامل، به تفکیک ۶۲ عامل مقوم و ۴۲ عامل فرساینده خانواده ایرانی را شناسایی کرده‌اند که به ترتیب دارای ۱۹۱ و ۱۲۵ فراوانی در سه بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی است. به این ترتیب مجموع عوامل، ۳۱۶ فراوانی دارد و محاسبه کلی نشان می‌دهد که رده‌های اول تا سوم به ترتیب اولویت به عوامل خانوادگی ۵۵٪ (مورد ۱۷۳) سپس عوامل فردی ۴۰٪ (مورد ۱۳۷) و رده آخر

<p>به عوامل اجتماعی ۵٪ (۱۶ مورد) اختصاص دارد. در تحلیل نهایی، الگویی مشخص از عوامل تأثیرگذار در نهاد خانواده که حاصل متغیرهای مورد بررسی محققان است در ۱۱ محور موضوعی به دست آمد که به ترتیب اولویت عبارتند از: عوامل فرهنگی (در تحقیق حاضر شامل ایمان و عقاید و ارزش‌های اخلاقی)، تعاملات خانوادگی، سلامت جسمی و روحی، رشد فردی، شیوه اداره زندگی خانوادگی، امور اقتصادی و رفاه مادی، محیط فرهنگی- اجتماعی و سیاسی جامعه، اختلاف سنی زوجین، مدت زناشویی، خدمات عمومی، حمل و نقل عمومی و ملاحظات بهداشتی جامعه.</p>			
<p>مدل نهایی خانواده اسلامی استخراج شده از بیانات با مقام معظم رهبری <small>علیه السلام</small> را می‌توان به طور کلی به سه بخش دیدگاه‌های نظری درباره خانواده، راهکارهای عملی تحکیم خانواده و عوامل تزلزل خانواده تقسیم کرد.</p>	<p>تحلیل محتوای کیفی رویکرد استقرایی</p>	<p>ارائه الگوی مطلوب خانواده تراز اسلامی</p>	<p>تقوی پور صلواتیان (۱۳۹۴)</p>
<p>الگوی جامع در سه محور راهکارهای عملی با تحکیم خانواده، دیدگاه‌های نظری اسلام درباره خانواده و عوامل تزلزل خانواده بیان شد. هر یک از این محورها زیرمجموعه‌هایی دارد. در محور نخست، دیدگاه اسلام درباره تشکیل خانواده، ویژگی‌های مطلوب محیط خانواده، رابطه میان خانواده و جامعه و دیدگاه اسلام درباره زوجین مطرح شده است. در محور دوم نیز مقولات اقتصاد خانواده، تشکیل خانواده و وظایف اعضای خانواده جای گرفته‌اند. در نهایت، عوامل تزلزل خانواده پس از تشکیل آن، موانع تشکیل خانواده</p>	<p>تحلیل محتوای کیفی رویکرد استقرایی</p>	<p>ارائه الگوی جامع خانواده تراز در اندیشه اسلامی</p>	<p>تقوی پور، اسماعیلی صلواتیان (۱۳۹۶)</p>

و وظایف دیگران در صورت اختلاف زوجین مقولاتی است که ذیل محور عوامل تزلزل خانواده قرار گرفته‌اند.			
هر چه جوانان به راحتی و بدون هیچ محدودیتی با یکدیگر رابطه داشته باشند به همان اندازه خانواده با تضعیف بنیان خود مواجه می‌شود. هر چه کم توجهی جوانان به امور دینی بیشتر می‌شود به همان اندازه خانواده با تضعیف بنیان خود مواجه می‌شود. هر چه جوانان به پوشش و فرهنگ غربی گرایش داشته باشند به همان اندازه خانواده با تضعیف بنیان خود مواجه می‌شود.	عوامل بیماری‌	شناسایی فرهنگی و دینی مؤثر بر تضعیف بنیان‌های خانواده شهر تهران	ریاحی دهکردی (۱۳۹۷)

پژوهش‌های فوق تلاش کرده‌اند به روش‌های مختلف به عوامل تضعیف یا تحکیم خانواده و نقش آنها اشاره کنند. برخی از این پژوهش‌ها به توصیف این عوامل اکتفا کرده یا در نهایت، الگویی مطلوب از خانواده در دیدگاه اسلامی پیشنهاد می‌کنند. پژوهش حاضر با واکاوی دقیق بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام سعی کرده است عوامل تضعیف خانواده را از دیدگاه ایشان معرفی کند. روش تحقیق مورد استفاده در پژوهش حاضر در نهایت توانسته است مدل پارادایمی از علت‌ها، زمینه‌ها، مداخله‌گرها، راهکارها و پیامدهای آن نسبت به پدیده تضعیف خانواده از دیدگاه رهبر معظم انقلاب ارائه کند.

۳. روش پژوهش

۳-۱. شیوه اجرای پژوهش

روش داده‌بنیاد که برای نخستین بار توسط گلیزر و استراوس در ۱۹۶۷ مطرح شد برخلاف رهیافت قیاسی، کار خود را با مشاهده شروع می‌کند و سپس الگوها، مضامین یا مقوله‌های عام را پیش می‌نهد. در نتیجه، این رهیافت امکان کشف پدیده‌های غیرمنتظره را فراهم می‌کند. (ببی، ۱۳۸۷، ۵۸۷/۲) پژوهش حاضر براساس روش داده‌بنیاد با بررسی بیانات رهبر

انقلاب به تدوین الگویی پیرامون عوامل تضعیف خانواده از دیدگاه ایشان پرداخته است. در این روش، داده‌ها با مصاحبه، مشاهده و سایر منابع مانند اسناد دولتی، روزنامه‌ها، نوارها، ویدئوها، نامه‌ها و کتاب‌ها جمع‌آوری می‌شود (کوربین و استراتوس،^۳ ۱۹۹۰). روش جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر، کتابخانه‌ای است. تفسیر متن سخنرانی‌ها براساس روش تحلیل تفسیری استرواس و کوربین صورت گرفت و بر همین مبنا کدگذاری نیز در سه سطح باز، محوری و گزینشی انجام شد (ر.ک، جونز و الونی،^۴ ۲۰۱۱). در کدگذاری باز، مفاهیم طی بررسی خطبه‌خط متن سخنرانی‌ها، شناسایی و ویژگی‌ها و ابعاد آنها مشخص گردید (کوربین و استراتوس، ۱۳۹۶). در این مرحله تعداد ۲۳۸ مفهوم و ۲۶ مقوله شناسایی شدند.

جدول ۲

نمونه‌ای از کدگذاری باز

کدها	بخشی از متن بیانات رهبر معظم انقلاب در خطبه عقد ۱۳۸۰/۱۲/۹
آزادی جنسی، رواج بی‌عفتی، بی‌بندوباری جنسی، طلاق عاطفی، عدم علاقه به یکدیگر، تضعیف خانواده	در دنیای غرب و به‌ویژه در آمریکا و بعضی از کشورهای اروپای شمالی معروف است که بنیان خانواده خیلی متزلزل است، چرا؟ علت این است که در آنجا آزادی جنسی و بی‌بندوباری جنسی بیشتر است. وقتی بی‌عفتی رایج شد یعنی، مرد و زن این نیاز غریزی را در جایی دیگر غیر از کانون خانواده، تأمین می‌کنند. کانون خانواده در واقع چیزی بی‌معناست؛ یک چیز تحمیلی و تشریفاتی است. بنابراین، از نظر عاطفی از هم جدا می‌شوند. حالا ظاهراً جدایی بیش‌تر نیست، اما به هم علاقه و دلبستگی ندارند.

پس از کدگذاری اولیه متن بیانات، مفاهیم در قالب مقوله‌هایی طبقه‌بندی شدند. برای مثال مفاهیم ازدواج سفید، طلاق عاطفی، طلاق رسمی، خانواده‌های تک‌والدی، زندگی مجردی (تک‌زیستی) و غیره به‌طور مشترک مقوله تضعیف خانواده را شکل داده و سپس

3. Corbin, J., & Strauss, A.

4. Jones, M., & Alony, I.

در مرحله کدگذاری محوری، این مقوله در مرکز قرار گرفته و شبکه‌ای از روابط حول آن شکل گرفت (ر.ک.، بوهم^۵، ۲۰۰۴) و با کدگذاری گزینشی، مقوله‌ها یکپارچه شده و به مدل پارادایمی تبدیل شدند. هدف از این کدگذاری، اصلاح و تکمیل مقوله‌ها در یک نظریه است (ر.ک.، لارنس و تار، ۲۰۱۳^۶). در نهایت، پایایی با کدگذاری توسط دو کدگذار در فواصل زمانی مختلف حاصل شده است تا صحت کدگذاری تأیید شود.

۳-۲. جامعه و نمونه آماری

در پژوهش حاضر داده‌ها با بررسی کلیه بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام به صورت تمام شماری در فاصله سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۸ به دست آمد. متن بیانات ایشان از پایگاه اطلاع رسانی رهبری دریافت شد.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. کدگذاری محوری و شکل‌گیری مقوله‌ها

۴-۱-۱. مقوله محوری

جدول ۳

مقوله پدیده اصلی تضعیف خانواده در بیانات رهبر معظم انقلاب

مقوله محوری	مفاهیم
تضعیف خانواده	ازدواج سفید، طلاق عاطفی، طلاق رسمی، خانواده‌های تک‌والدی، ترک همسر، گم‌شدن ارتباط نسبی و خانوادگی، زندگی مجردی (تک‌زیستی)، فرزندان بی‌سرپرست و غیره

باتوجه به موضوع مقاله و اهمیت آن، تضعیف خانواده به‌عنوان مقوله محوری انتخاب شد تا شبکه‌ای از روابط حول آن شکل گیرد. مصادیق تضعیف خانواده براساس بیانات رهبر انقلاب در جدول ۳ آمده است. برای نمونه ایشان می‌فرماید:

5. Bohm, A.

6. Lawrence, J., & Tar, U.

امروز در دنیای غرب، خانواده بنیان بسیار سستی دارد. خانواده ها به ویژه زنان از جدایی رنج می‌برند. اگر خانواده‌ای خدای ناکرده متلاشی شود هم مرد و هم زن، سرگردان و آواره و ناراحت می‌شوند و رنج می‌بینند، اما در این میان، زن بیشتر رنج می‌بیند. امروز در دنیای غرب زنان دچار این رنجند؛ زیرا خانواده‌ها به آسانی به هم می‌خورند، متلاشی می‌شوند و از بین می‌روند. گاهی خود زنان اقدام به فروپاشی کانون خانواده می‌کنند، اما خود آنها هم چوبش را بیشتر می‌خورند. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در جمع زنان شهر ارومیه، ۱۳۷۵/۰۶/۲۸)

۴-۱-۲. شرایط علی تضعیف خانواده

شرایط علی تضعیف خانواده از منظر رهبر انقلاب با عنوان چهار مقوله عوامل فردی و شخصی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی طبقه‌بندی شدند. با توجه به کدگذاری‌های بیانات ایشان، بیشترین تعداد مفهوم شناسایی شده (۹۴ مفهوم) مربوط به عوامل فردی است. در نتیجه می‌توان ادعا کرد از منظر رهبر معظم انقلاب مهمترین عامل تضعیف خانواده، عوامل فردی و شخصی است. ایشان بارها به زوجین جوان توصیه می‌کند که با هم بسازید. این جمله نیز به خوبی مؤید اثر بیشتر عوامل فردی بر تضعیف خانواده از منظر ایشان است.

جدول ۴

شرایط علی تضعیف خانواده در بیانات رهبر معظم انقلاب

مفاهیم	تعداد مفاهیم	مقوله
بیکاری مردان، اشتغال بیش از اندازه مردان	۲	عوامل اقتصادی
تجمل‌گرایی، نگاه حداقلی مرد به زن، جا به جایی نقش‌ها، مرد سالاری، زن سالاری، زیاده‌خواهی مردان، زن‌آزاری، عقد جاهلی، آزادی جنسی، افزایش سن ازدواج، نادیده‌گیری	۶۸	عوامل اجتماعی

		ازدواج آسان، تضعیف نقش مادری، ازدواج اجباری، احساس مالکیت مرد به زن و غیره
عوامل فرهنگی	۱۰	دخالت بزرگ‌ترها در جزئیات امور زندگی جوانان، تقلید از فرهنگ غربی، محفل خانوادگی مصنوعی، چشم‌وهم‌چشمی و غیره
عوامل شخصی و فردی	۹۴	عدم محبت، خیانت، بی‌وفایی، بی‌صفايي، عدم انس با یکدیگر، بی‌اعتمادی، بداخلاقی، بدرفتاری، تجاوز به حقوق یکدیگر، عدم نفوذ معنوی، عدم پیوند قلبی زن و شوهر، بی‌مسئولیتی، فقدان صمیمیت، عدم امانت‌داری، توقعات بالا، عدم همکاری، دورویی، عدم صداقت و راستی، تحقیر و تذلیل، زیاده‌طلبی، ایرادگیری، عدم اظهار محبت، عدم صداقت در اظهار محبت، بی‌اعتنایی به احساسات یکدیگر، نامهربانی، کینه‌ورزی، تحریک حسادت‌ها و غیرت یکدیگر، بدبینی، ظلم به یکدیگر، تبعیض، ناسازگاری و غیره

در جدول ۴ نمونه‌ای از کدگذاری شرایط علی تضعیف‌کننده خانواده بیان شده است.

۴-۱-۳. مقوله زمینه

پس از شناسایی این چهار عامل به‌عنوان شرایط علی باید دانست که شرایط علی به‌طور معمول در مجموعه خاصی از شرایط، معتبر هستند. برای شکل‌گیری یک تئوری مرتبط با عمل، شرایط، امکان عمل یا تعامل را تقویت یا محدود می‌کنند. (ر.ک.، بوهم، ۲۰۰۴) به‌عبارت‌دیگر شرایط، کارهای مرسوم و موقعیت‌هایی که در این زمینه‌ها شکل می‌گیرد یا نمی‌گیرد و زمینه‌ها، عرصه‌ها و مرزهایی است که کنش یا فرایندها در آنها رخ می‌دهد (سالدنا، ۱۳۹۵). بر همین اساس نقص، فقدان قوانین و ضمانت اجرای مناسب در حوزه حقوق زنان و خانواده، عدم اجرای احکام اسلامی، فضای فرهنگی جامعه پیرامون مسائل زنان، امنیت اخلاقی و فکری جامعه و عدم تبیین نظر اسلام درباره حقوق خانواده به‌عنوان شرایط زمینه‌ای شناخته شدند. در همین زمینه مقام معظم رهبری علیه‌السلام می‌فرماید: «در بنا و

تشکیل خانواده و در حفظ خانواده باید این احکام اسلامی را رعایت کرد تا خانواده باقی بماند. اگر روش‌های اسلامی رواج پیدا کند خانواده‌ها مستحکم خواهند شد» (خطبه‌های عقد، ۱۳۷۹/۱۲/۲۳، ۱۳۷۸/۱/۱۵).

جدول ۵

مقوله زمینه پژوهش

مقوله	مقوله فرعی	مفاهیم
تقص، فقدان قوانین و ضمانت اجرای مناسب آن در حوزه حقوق زنان و خانواده	تصویب و اصلاح قانون	نقص قوانین در احقاق حقوق زنان اصلاح قوانین ایجاد قوانین لازم تعیین مجازات سخت برای تعدی از قانون
	اجرای قوانین و ضمانت آن	لزوم استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان عدم دفاع اخلاقی و قانونی از زنان در داخل خانواده عدم دفاع قانونی عدم حمایت قانونی و اخلاقی از زنان

رهبر انقلاب در تبیین ضرورت قوانین و اصلاح آن در حوزه خانواده و زنان می‌فرماید: هدف اسلام در دفاع از حقوق زنان همان‌طور که گفته شد این است که زن تحت ستم نباشد و مرد خود را حاکم بر زن نداند. در خانواده، حدود و حقوقی هست. مرد حقوقی دارد، زن هم حقوقی دارد و این حقوق به شدت عادلانه و متوازن ترتیب داده شده است. آنچه به نام اسلام است و غلط است آنها را نمی‌گوییم و از آنها دفاع نمی‌کنیم. آنچه متعلق به اسلام است، بیانات اسلام و مسلمات اسلام است. اینها چیزهایی است که میان حقوق زن و مرد در داخل خانواده توازن قائل است. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰)

در جای دیگر می‌فرماید:

ما در محیط خانواده کمبودهای زیادی داریم. احتیاج دارد به پشتوانه قانونی، به تضمین قانونی، به تضمین اجرایی و این باید تحقق پیدا کند. این مسئله از جمله عرصه‌ها و میدان‌هایی است که در داخل کشور در این زمینه کم کار شده و باید کار شود. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در دیدار جمعی از بانوان نخبه، ۱۳۹۰/۳/۱)

ایشان در تبیین فضای فرهنگی جامعه پیرامون مسائل زنان، امنیت اخلاقی و فکری می‌فرماید:

زنان می‌توانند تحصیلات عالی‌ه کنند. بعضی‌ها خیال می‌کنند که دختران نباید تحصیل کنند. این اشتباه و خطاست. دختران باید در رشته‌هایی که برای آنها مفید است و به آن علاقه و شوق دارند، تحصیل کنند. جامعه به تحصیلات دختران هم نیازمند است، همچنان که به تحصیلات پسران نیازمند است. البته محیط تحصیل باید سالم باشد؛ هم برای پسر و هم برای دختر. دانشگاه باید برای فرزندان مردم امنیت داشته باشد؛ چه دختر و چه پسر. کوچه و خیابان باید از لحاظ ناموسی و اخلاقی امنیت داشته باشد؛ چه برای دختران و چه برای پسران فرق نمی‌کند. در صورتی که این امنیت حاصل شود آن وقت در محیط امن، در کوچه و بازار امن، در دانشگاه امن، در دبیرستان امن که امنیت اخلاقی و فکری تأمین شده است و مسئولان و پدران و مادران باید آن را تأمین کنند. دختر مسلمان، پسر مسلمان، مرد مسلمان، زن مسلمان می‌توانند فعالیت خودشان را بکنند. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰)

۴-۱-۴. شرایط مداخله‌گر

عدم شناخت زنان از معارف اسلامی و عدم تمکن زنان در خودسازی خود نیز ذیل عنوان شرایط مداخله‌گر معرفی شد:

حرکت در جهت احقاق حقوق زنان در جوامع اسلامی و در جامعه ما حتماً باید انجام گیرد منتها بر مبنای اسلامی و با هدف اسلامی. یک عده نگویند که این چه نهضتی است، این چه حرکتی است. مگر زن در جامعه ما چه کم دارد. متأسفانه ممکن است بعضی این‌گونه فکر کنند. این ظاهری است. زن در همه جوامع از جمله در جامعه ما گرفتار ستم و دچار کمبودهایی است که بر او تحمیل می‌شود، اما این کمبود، کمبود آزادی به معنای بی‌بندوباری نیست. این کمبود، کمبود میدان‌ها و فرصت‌ها برای علم و معرفت و تربیت و اخلاق و پیشرفت و شکوفایی استعدادهاست. این را باید تأمین و جست‌وجو کرد. این همان چیزی است که اسلام بر روی آن تکیه کرده است. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۷/۳۰)

ایشان همواره زنان را به شناختن حقوق انسانی و الهی تشویق می‌کند و معتقد است که باید تفکر رشد اخلاقی و معنوی زنان، میان جامعه زنان گسترش یابد. با توجه به اینکه زن بر اساس بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام، محور کانون گرم خانواده است، عدم تمکن خودسازی و عدم شناخت زنان از معارف پیامدهایی چون تربیت نادرست اعضای جامعه و به تبع آن، مشکلات اخلاقی و معنوی در سطح اجتماع را دربردارد. نکته قابل تأمل آن است که برخی تحلیل‌گران با تحلیل غلط از رواج طلاق و مرتبط دانستن آن با آگاهی زنان از حقوق خود بر این معضل مهر تأیید نیز می‌زنند. (ریاحی، ۱۳۹۷) این درحالی است که از منظر رهبر انقلاب، آگاهی زنان از حقوقشان مانع ظلم به آنها می‌شود که درن هایت،

استحکام خانواده، اصلاح جامعه، معنایافتن انسانیت و گسترش معنویت در جامعه را به همراه دارد.

جدول ۶

مقوله مداخله گر پژوهش

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله
بینش غلط درباره زنان کمبود میدان‌ها برای پیشرفت و شکوفایی، علم و معرفت زنان عدم رواج تفکر رشد اخلاقی و معنوی زنان میان جامعه زنان	عوامل بیرونی	عدم تمکن خودسازی
	عوامل درونی	زنان

۴-۱-۵. مقوله راهبردها

راهبردهای مدنظر رهبر معظم برای خروج از بحران تضعیف خانواده، تشکیل زندگی خانوادگی، تداوم زندگی و سبک زندگی اسلامی است. اگرچه راهبردهای دیگری نیز مانند انحلال و ترک زندگی زناشویی برای آن متصور است، اما از دیدگاه ایشان این دو راهبرد، راهبردهای خروج از این وضعیت نیستند. ایشان به زوجین تأکید می‌کند:

اگر دیدید که همسرتان یک نقطه عیبی دارد - هیچ انسانی بی عیب نیست- و مجبورید او را تحمل کنید، تحمل کنید که او هم همزمان دارد یک عیبی را از شما تحمل می‌کند. آدم عیب خودش را که نمی‌فهمد، عیب دیگری را می‌فهمد، پس بنا بگذارید بر تحمل. اگر چنانچه قابل اصلاح است، اصلاحش کنید. اگر دیدید کاری نمی‌شود کرد با او بسازید. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در خطبه

عقد، ۱۳۷۸/۴/۹)

این تأکید نشانه اهمیت تداوم زندگی در نگاه ایشان است. اهمیت تشکیل خانواده نیز از منظر ایشان در این جملات به خوبی روشن می‌شود:

مسئله ازدواج و تشکیل خانواده در شرع مقدس امر بسیار مهمی است و فواید بسیاری هم دارد، اما مهمترین فایده و هدف ازدواج

عبارت است از: تشکیل خانواده. نفس این علقه زوجیت و تشکیل یک واحد جدید، مایه آرامش زن و مرد و مایه کمال و اتمام شخصیت آنهاست. بدون آن، هم زن و هم مرد ناقصند. همه مسائل دیگر فرع این است. اگر این کانون سالم و پایدار شد بر روی آینده و بر روی همین وضع فعلی جامعه تأثیر خواهد گذاشت. ازدواج در حقیقت دروازه ورود به تشکیل خانواده است و تشکیل خانواده، اساس همه تربیت‌های اجتماعی و انسانی است. اصل در ازدواج عبارت است از: پیوند زناشویی دختر و پسر و تشکیل خانواده. همین قدر که دختر و پسر همدیگر را ببینند و عقد شرعی جاری بشود و اینها با هم زن و شوهر بشوند، یک کانون خانواده به وجود آمده و یک خانواده جدیدی تشکیل شده است. شارع مقدس، خانواده مسلمان و سالم را دوست دارد. وقتی خانواده تشکیل شد، برکات زیادی در آن هست، نیازهای زن و شوهر تأمین می‌شود، نسل بشری ادامه پیدا می‌کند، اما اصل قضیه، فرزند، زیبایی و ثروت نیست. اصل قضیه این است که دو نفر با هم زندگی مشترکی را تشکیل می‌دهند و این محیط باید یک محیط سالمی باشد. نفس ایجاد کانون خانوادگی و یک کانون جدید از همه چیز مهمتر است. اساس خلقت بشر چه زن و چه مرد، این طوری است که باید یک زن و مرد مجتمعاً یک واحدی را تشکیل بدهند، تا زندگی راحت، بی‌دغدغه و آماده برای جوابگویی به نیازهای بشر پیش برود. اگر این نشد، یک پایه مهم از زندگی لنگ است. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در خطبه‌های عقد، ۱۳۷۶/۲/۱۰، ۱۳۷۴/۵/۱۸،

(۱۳۷۳/۹/۲۳، ۱۳۷۹/۵/۱۶)

ایشان در اهمیت سبک زندگی اسلامی می‌فرماید:

یکی از ابعاد پیشرفت با مفهوم اسلامی عبارت است از: سبک زندگی کردن، رفتار اجتماعی، شیوه زیستن - اینها عبارت اخرای یکدیگر است - این یک بعد مهم است. این موضوع را می‌خواهیم امروز یک قدری بحث کنیم. ما اگر از منظر معنویت نگاه کنیم - که هدف انسان، رستگاری و فلاح و نجات است باید به سبک زندگی اهمیت دهیم. اگر به معنویت و رستگاری معنوی اعتقادی هم نداشته باشیم برای زندگی راحت، زندگی برخوردار از امنیت روانی و اخلاقی، بازپرداختن به سبک زندگی مهم است. بنابراین، مسئله، مسئله اساسی و مهمی است.

چرا در برخی از بخش‌های کشورهای کشورمان طلاق زیاد است. ببینید چقدر این مسائل متنوع و فراگیر همه بخش‌های زندگی، داخل در این مقوله سبک زندگی است. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳)

ایشان بارها تأکید کرده است:

ما در سبک زندگی مشکلاتی داریم؛ یکی از مشکلات ما، مصرف‌گرایی است، یکی از مشکلات ما، اسراف و زیاده‌روی و زیادخرج کردن است، یکی از مشکلات ما رفاه‌طلبی افراطی است، یکی از مشکلات ما اشرافی‌گری است. اشرافی‌گری متأسفانه از طبقات بالا سرریز می‌شود به طبقات پایین، آدم متوسط - [یعنی] از قشرهای متوسط - هم وقتی می‌خواهد میهمانی بگیرد، وقتی می‌خواهد عروسی بگیرد، مثل اشراف عروسی می‌گیرد. این عیب است، این خطاست، این ضربه به کشور می‌زند. زیادمصرف کردن، زیادی خواستن، زیادی خوردن، زیادی خرج کردن، جزء عیوب مهم

ماست، در سبک زندگی مان. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱/۱/۱۳۹۷)
 برهمن اساس، پیروی از احکام و دستورات اسلامی در تشکیل خانواده و زندگی کردن می تواند سعادت انسان ها در نسل های مختلف و در نگاهی کلی، جامعه را تضمین کند.

۴-۱-۶. مقوله پیامدها

راهبرد تشکیل خانواده و تداوم زندگی باعث شکل گیری و حفظ خانواده، تربیت انسان، تأمین نیازهای بشری، حفظ هویت فرهنگی، اصلاح جامعه، تکامل معنوی، نفسانی و فکری فرد و اعضای جامعه و غیره می شود که در فرمایش ایشان آمده است:

تشکیل خانواده اگر به شکل سالمی صورت بگیرد و اخلاق حاکم بر زوجین، صحیح و منطقی و منطبق با اصول شرع با آنچه خداوند معین فرموده باشد، این پایه اصلاح جامعه است و پایه سعادت همه افراد جامعه است. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در خطبه عقد، ۱۳۸۱/۳/۸)

از منظر ایشان انتقال فرهنگ ها و تمدن ها و حفظ اصول و عناصر اصلی یک تمدن و یک فرهنگ در جامعه و انتقالش به نسل های بعد به برکت خانواده انجام می شود.

خانواده که نبود، همه چیز متلاشی می شود. اینکه می بینید غربی ها در داخل کشورهای شرقی و اسلامی و آسیایی این همه سعی می کنند شهوت رانی و فساد را رواج دهند، برای چیست. یکی از علل آن، همین است که می خواهند با این کار خانواده ها را متلاشی کنند تا فرهنگ این جوامع تضعیف شود تا بتوانند سوار اینها شوند. چون تا فرهنگ یک ملت تضعیف نشود کسی نمی تواند او را مهار کند، به دهان او دهنه بزند و سوار دوش او بشود. آن چیزی که ملت ها را بی دفاع کرده است و در دست اجانب اسیر می کند، از

دست دادن هویت فرهنگی است. این کار هم با برهم خوردن بنیان خانواده‌ها در جامعه آسان می‌شود. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در خطبه عقد، ۱۳۷۷/۱/۲۶)

تشکیل خانواده اساس همه تربیت‌های اجتماعی و انسانی است. رهبر انقلاب معتقد است که تزلزل خانواده در غرب که طی سال‌ها رخ داده است زمینه‌ساز انهدام جامعه و در نهایت از بین رفتن ثروت‌های مادی، فکری و علمی جامعه می‌شود. آسودگی و امنیت در زندگی نیز نتیجه اتخاذ راهبرد سبک زندگی اسلامی است. ایشان می‌فرماید:

چه کنیم که حق همسر - حق زن، حق شوهر - حق فرزندان رعایت شود. چه کنیم که طلاق و فروپاشی خانواده، آنچه‌آنچه در غرب رایج است در بین ما رواج پیدا نکند. چه کنیم که زن در جامعه ما هم کرامتش حفظ شود و عزت خانوادگی‌اش محفوظ بماند، هم بتواند وظایف اجتماعی‌اش را انجام دهد، هم حقوق اجتماعی و خانوادگی‌اش محفوظ بماند. چه کنیم که زن مجبور نباشد بین این چند تا، یکی‌اش را انتخاب کند؟ اینها جزء مسائل اساسی ماست؛ زیرا در بعضی از شهرهای بزرگ، خانه‌های مجردی وجود دارد. این بیماری غربی چگونه در جامعه ما نفوذ کرده است. تجمل‌گرایی چیست؟ بد است؟ خوب است؟ چقدرش بد است؟ چقدرش خوب است؟ چه کار کنیم که از حد خوب فراتر نرود، به حد بد نرسد؟ اینها بخش‌های گوناگونی از مسائل سبک زندگی است و دهها مسئله از این قبیل وجود دارد که بعضی از اینهایی که من گفتم مهمتر است. این یک فهرستی است از آن چیزهایی که متن تمدن را تشکیل می‌دهد. قضاوت درباره یک تمدن، مبتنی بر اینهاست. نمی‌شود یک تمدن را به‌صرف اینکه ماشین دارد، صنعت دارد، ثروت دارد، قضاوت کرد و تحسین کرد درحالی‌که در داخل آن، این مشکلات

فراوان، سراسر جامعه و زندگی مردم را فراگرفته. اصل اینهاست، آنها ابزاری است برای اینکه این بخش تأمین شود تا مردم احساس آسایش کنند، با امید زندگی کنند، با امنیت زندگی کنند، پیش بروند، حرکت کنند، تعالی انسانی مطلوب پیدا کنند. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳)

دستیابی به خصلت‌های والای انسانی نیز نتیجه اتخاذ سبک زندگی اسلامی است. در تأیید این نظر می‌توان به بخشی از بیانات رهبر انقلاب اشاره کرد:

این سند تحول باید ما را به سمت هدف‌های اسلامی حرکت دهد، باید جامعه را به سبک زندگی حقیقتاً اسلامی پیش ببرد، باید بتواند در ما خصلت‌های والای انسانی را به وجود بیاورد. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در دیدار جمعی از فرهنگیان، ۱۳۹۲/۲/۱۸)

استقلال جامعه در گرو سبک زندگی اسلامی است. تقلید از بیگانه، نقطه مقابل استقلال به‌ویژه استقلال فرهنگی است. رهبر معظم انقلاب علت بسیاری از طلاق‌ها را بی‌ملاحظگی و عدم عقلانیت در زندگی می‌داند. در سایه عقلانیت، آسودگی و امنیت در زندگی حاصل می‌شود و بسیاری از مشکلات روحی، اخلاقی و معنوی در جامعه شکل نمی‌گیرد. تبعیت از داوری خرد و عقل انسانی که برگرفته از تعالیم الهی و سبک زندگی اسلامی است زمینه ساز تشکیل جامعه اسلامی و خانواده سالم می‌شود.

یکی از چیزهایی که قرآن و هدایت الهی به ما تعلیم داده است، تبعیت از داوری خرد و عقل انسانی است که این هم قرآنی است؛ یعنی پیروی از آنچه عقل سلیم به آن حکم کند و قضاوت عقل پشت سر آن باشد، این هم یک امر قرآنی است، این هم امر دینی است. اینها شد معیار. آنچه بندگان برگزیده خدا، معصومین عندالله به ما یاد دادند، این می‌شود معیار؛ معیار اینهاست. اینکه حالا مردم

کشورهای غربی، مردم مادی، مردم فلان بخش از دنیا، در رفتارشان، در اعمالشان، در مسائل زندگیشان، در ارتباطاتشان، در تشکیل خانواده، این جور عمل می‌کنند، ما هم باید این جور عمل کنیم، این خطاست. (بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام در محفل انس با قرآن، ۱۳۹۲/۴/۱۹)

سبک زندگی اسلامی، امکان حفظ ثروت‌های علمی، فکری و مادی جامعه را فراهم می‌کند.

در نهضت‌های بیداری اسلامی باید تجربه تلخ و دهشتناک تبعیت از غرب در سیاست و اخلاق و رفتار و سبک زندگی، مورد توجه دائم باشد. کشورهای مسلمان در بیش از یک قرن تبعیت از فرهنگ و سیاست دولت‌های مستکبر، به آفات مهلکی همچون وابستگی و ذلت سیاسی، فلاکت و فقر اقتصادی، سقوط فضیلت و اخلاق، عقب‌ماندگی خجلت‌آور علمی دچار شدند. (بیانات در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی، ۱۳۹۲/۲/۹)

جدول ۸

مقوله پیامدهای پژوهش

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله
بالتدگی نسل‌ها، رشد نسل‌ها، نسل رشید آموزش احکام اسلامی، ایجاد کمال، پرورش انسان والا	تربیت اجتماعی	تربیت نسل‌ها
	تربیت انسانی	

شکل ۱. مدل پارادایمی عوامل تضعیف خانواده از دیدگاه مقام معظم رهبری علیه السلام

۲-۴. روایت نظری عوامل تضعیف‌کننده خانواده

خانواده از منظر مقام معظم رهبری علیه السلام، اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا محل پرورش و رشد انسان‌ها و در نتیجه تکامل جامعه است. بنابراین، تضعیف یا از بین رفتن آن نباید رخ دهد. تضعیف خانواده ابعاد و اشکال مختلفی دارد. از منظر ایشان، افزایش نرخ طلاق، تجرد،

کاهش نرخ ازدواج، تک‌همسری، روابط زوجین خارج از چارچوب ازدواج با عناوینی چون هم‌خانگی، هم‌زیستی، ازدواج سفید، فرزندآوری نامشروع و غیره از مظاهر تضعیف خانواده در جوامع غربی و تاحدی در ایران است. ایشان در تبیین عوامل ضعف خانواده به دامنه گسترده‌ای از عوامل مانند عوامل فردی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی اشاره می‌کند که عامل فردی نقش مهمی در این زمینه دارد. به نظر ایشان تربیت نادرست فردی، مهارت های فرد را در داشتن زندگی اجتماعی و خانوادگی به حداقل می‌رساند و از فرد، انسانی ناسازگار می‌سازد. عوامل زمینه‌سازی چون نقص و فقدان قوانین و ضمانت اجرا، عدم اجرای احکام اسلامی، فضای فرهنگی جامعه پیرامون مسائل زنان، امنیت اخلاقی و فکری جامعه و عدم تبیین نظر اسلام درباره حقوق خانواده نیز در این مسیر مؤثر هستند و نقش شرایط علی را تقویت می‌کنند. به نظر می‌رسد اگر احکام اسلامی در جایگاه خود اجرا شوند و در قوانین ملاحظه شوند و فرهنگ‌سازی براساس تبیین درست و شایسته نظر اسلام درباره حقوق خانواده صورت گیرد، هر فرد با کسب فضائل اخلاقی می‌تواند مهارت‌های درست زندگی را در بستر مناسبی بیاموزد، در فضایی اخلاقی و شایسته زندگی کند و آنچه را آموخته است، حفظ کند. محیط سالم، تضمین‌کننده سلامت اخلاقی فرد است و وجود آن برای هر جامعه ضروری است. بدین دلیل اسلام بر لزوم تشکیل حکومت اسلامی تأکید دارد و محیط مناسب را برای حیات فردی و اجتماعی ضروری می‌داند.

عدم شناخت زنان از معارف اسلامی و عدم تمکن آنها در خودسازی خود، از جمله عوامل مداخله‌گر هستند که بیشتر تمرکز مباحث آن بر محور زنان است؛ زیرا از دیدگاه اسلامی اساس و بن‌مایه هر خانواده، زن است. خداوند بزرگ در وجود زن، توانی قرار داده است که محور خانواده و دربی آن، محور جامعه باشد. بنابراین، پرورش زنان و توانمندسازی آنها در عرصه زندگی می‌تواند حیات اجتماعی را تضمین کند و عدم توانمندی زن در عرصه مدیریت خانواده می‌تواند زمینه تضعیف و اضمحلال خانواده و جامعه را در پی داشته باشد، اما آنچه خانواده را از این وضعیت نجات می‌دهد راهبردهای تشکیل خانواده براساس موازین اسلامی، تداوم زندگی و سبک زندگی اسلامی است که در سه

سطح اجتماعی، خانوادگی و فردی، پیامدهایی دارد. این راهبردها برای جوامع، پیامدهایی چون انتقال و حفظ هویت فرهنگی، بقای استقلال جامعه، بقا و اصلاح جامعه، تولید نسل، تأثیرگذاری بر آینده جامعه، تکامل معنوی، نفسانی و فکری اعضای جامعه و حفظ ثروت‌های علمی، فکری و مادی جامعه و برای خانواده پیامدهایی مانند تولید ایمان و دین باوری، آسودگی و امنیت در زندگی و برای فرد، پیامد تأمین نیازهای او را دارد.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

در بسیاری از تحقیقات، تنها به بخشی از عوامل تضعیف‌کننده بنیان خانواده اشاره شده است. برای مثال نتایج فراتحلیل مطالعات خانواده درباره عوامل فرساینده خانواده ایرانی تنها ۴۲ عامل را به‌عنوان عوامل فرساینده معرفی می‌کند که به سه گروه فردی، خانوادگی و اجتماعی تقسیم می‌شوند. این درحالی است که در بیانات رهبر انقلاب عوامل بی‌شماری در تضعیف خانواده مؤثر شناخته شده‌اند مانند عوامل فرهنگی، اجتماعی، فردی و اقتصادی. این فراتحلیل، محیط نامساعد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، فقدان امکانات، تسهیلات و خلأهای قانونی را از علل فرساینده می‌داند که با نتایج مقاله حاضر همسو است. در مقاله مطالعه کیفی تجارب مردان و زنان طلاق‌گرفته از عوامل فرهنگی زمینه‌ساز طلاق، عدم پابندی افراد و خانواده به ارزش‌های مذهبی و اخلاقی یکی از عوامل زمینه‌ساز طلاق معرفی می‌شود. در بیانات رهبر معظم نیز عدم اجرای احکام اسلامی از عوامل زمینه‌ساز تضعیف خانواده است. به نظر می‌رسد که نتایج مقاله حاضر با توجه به تمرکز بر بیانات رهبر انقلاب، جامعیت بیشتری در شناسایی عوامل تضعیف‌کننده خانواده دارد چون توانسته است راهبردهایی را نیز بیان کند.

جامعه‌شناسان نیز عوامل مؤثر بر تضعیف خانواده را از دیدگاه‌های مختلف بررسی کرده‌اند. هرچند نظریه شبکه بر روابط زوجین و شبکه خویشاوندی تأکید دارد، اما مقام معظم رهبری علیه‌السلام بیشتر بر این باور است که فقط وجود شبکه یا وابستگی زوجین به این شبکه، سبب آسیب به خانواده نمی‌شود بلکه نوع روابط حاکم و دخالت بیش‌ازاندازه اطرافیان به

خانواده آسیب وارد می‌کند؛ یعنی شبکه خویشاوندی سالم می‌تواند به انسجام خانواده کمک کند، اما شبکه خویشاوندی ناسالم می‌تواند روابط زوجین را تحت تأثیر منفی قرار دهد. نظریه مبادله مبتنی بر سودانگاری فلسفی است و روابط میان افراد را براساس منفعت - ضرر توجیه می‌کند. این نظریه نیز از منظر رهبر انقلاب مردود است؛ زیرا در بسیاری از مشکلات، راهکار ایشان ساختن زوجین با هم است. در نظریه همسان‌همسری تأکید بر ویژگی‌های ظاهری مانند طبقه، اشتغال و تحصیلات شده است، اما از دیدگاه اسلامی و مقام معظم رهبری علیه السلام، یگانه ویژگی که باید میان زوجین یکسان باشد، تقوی و ایمان است که می‌تواند تمام ویژگی‌های فوق را کنار زده و زوجین را هرچند با تفاوت‌های بسیار، برای سال‌های متمادی کنار هم نگه دارد.

از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، عوامل متعددی موجب تضعیف خانواده می‌شود که با طبقه‌بندی آنها به عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فردی می‌توان دریافت که از منظر ایشان، مهمترین عامل فروپاشی خانواده، عوامل فردی است. راهکارهای مدنظر ایشان شامل تشکیل خانواده براساس موازین اسلامی، تداوم زندگی و سبک زندگی اسلامی هستند. براساس راهکارهای ارائه‌شده در مدل پارادایمی، پیامدهایی مانند انتقال و حفظ هویت فرهنگی، بقای استقلال جامعه، بقا و اصلاح جامعه، تولید نسل، تولید ایمان و دین‌باوری، تأثیرگذاری بر آینده جامعه، تربیت انسان، آسودگی و امنیت در زندگی، تأمین نیازهای بشری، تکامل معنوی، نفسانی و فکری فرد و اعضای جامعه و حفظ ثروت‌های علمی، فکری و مادی جامعه برای راهکارهای مذکور قابل پیش‌بینی است. مقوله مداخله‌گر شامل عدم شناخت زنان از معارف اسلامی و عدم تمکن زنان در خودسازی خود و مقوله زمینه شامل نقص، فقدان قوانین و ضمانت اجرای مناسب آن در حوزه حقوق خانواده، عدم اجرای احکام اسلامی، فضای فرهنگی جامعه درباره مسائل زنان، امنیت اخلاقی و فکری جامعه و عدم تبیین نظر اسلام درباره حقوق خانواده است.

برای تقویت جایگاه خانواده در ایران، سیاست‌گذاری ضروری است. مقام معظم رهبری علیه السلام، سیاست‌های کلی نظام را درباره خانواده در تاریخ ۱۳/۰۶/۱۳۹۵ اعلام کرد.

ابزارهای مختلفی برای تحقق این سیاست‌ها لازم است که ابعاد حقوقی یا فرهنگی دارند. باتوجه به آموزه‌های دینی درباره خانواده، ابزار سیاستی نخست، فرهنگ‌سازی است. باتوجه به آموزه‌های اخلاقی یا به عبارتی فقه اخلاق در حوزه خانواده، مهمترین ابزار سیاستی در مدیریت این عرصه، فرهنگ‌سازی و پرداختن به مباحث اخلاقی و اشاعه دستورات اخلاقی است. تعداد بسیار زیاد پرونده‌های خانواده در دادگاه‌ها نشان می‌دهد که مهارت‌های مناسب و کافی برای زندگی مشترک در افراد وجود ندارد. بنابراین، باتوجه به آموزه‌های اسلامی باید برنامه‌های مناسب در این زمینه تدوین شود که آموزش مهارت‌های زندگی اسلامی در مراحل مختلف از کودکی تا پس از ازدواج و حتی پس از طلاق در اولویت قرار گیرد.

توجه به بسته‌های فرهنگی با موضوع تعالیم اسلامی درباره خانواده و گسترش آن در جامعه، شرایطی را فراهم می‌کند که افراد بتوانند وظایف خود را در قالب نقش‌ها انجام دهند و به سادگی نیز حقوق خود را بگیرند. آگاهی‌بخشی، مقدمه ضروری و مهم برای انجام تکالیف و استیفای حقوق افراد است. بنابراین، باید به اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی در حوزه تعالیم اسلامی در خانواده توجه ویژه داشت.

ابزار سیاستی دوم، قوانین و مقررات است. با وجود آنکه فقه اسلامی احکام مدون و مناسب در زمینه خانواده (نکاح و طلاق) و احکام کودکان است، اما قوانین جمهوری اسلامی ایران در این زمینه چندان جامع و کارآمد نیست. باتوجه به پویایی فقه شیعه، ابعاد نوینی که در مسائل خانواده مطرح شده است، می‌تواند به مکتوبات ارزشمند و کهن فقه اضافه شود. بنابر آنچه بیان شد، تصویب قوانین جدید و تجمیع قوانین کنونی در حوزه خانواده و پیشنهاد تدوین قانونی جامع در این زمینه ضروری است. توجه به منویات مقام معظم رهبری علیه السلام در سیاست‌های کلی نظام در موضوع خانواده برای تصویب قوانین کارآمد در این موضوع لازم است. در این قانون جامع باید خانواده به عنوان یک واحد در نظر گرفته شود و در عین حال هر یک از اعضای خانواده نیز باید به صورت مستقیم مدنظر قرار گیرند. بر همین اساس این قانون باید شامل فصول زیر باشد:

- حقوق و تکالیف متقابل خانواده و دولت؛

- حقوق و تکالیف متقابل اعضای خانواده؛

- حقوق و تکالیف زوج (نسبت به زوجه، نسبت به فرزند)؛

- حقوق و تکالیف زوجه (نسبت به زوج، نسبت به فرزند)؛

- حقوق و تکالیف کودک (نسبت به پدر، نسبت به مادر).

نکته قابل توجه آن است که در این موارد توجه به مسائل نوپدید هم مهم است؛ زیرا حقوق و تکالیف اعضای خانواده در قالب این مسائل نیز تغییرات و ابهاماتی دارد که باید به آنها پرداخت. لحاظ تمام مسائل مرتبط به خانواده در این قانون جامع سبب کاهش عدم تناسب و نقص آنها می‌شود. همچنین تفکیک قانون خانواده از قانون مدنی و تمرکز آن در ذیل یک قانون جامع می‌تواند زمینه اصلاح هرچه بهتر آن را فراهم کند؛ زیرا تغییر قوانین به‌ویژه قانون مدنی هرچند ضروری است، اما تبعات منفی خاص خود را نیز دارد.

در بخش پیشنهادها راهبردی و اجرایی لازم است که پیش از تدوین برنامه مناسب، کارگروه یا کمیته‌ای متشکل از نمایندگان قوای سه‌گانه، شورای عالی انقلاب فرهنگی و کلیه دستگاه‌های ذی‌ربط تشکیل شده و وظایف آن نیز در دو حوزه تدوین و اصلاح قوانین و فعالیت‌های فرهنگی تعیین شود، سپس در گام دوم باید نسبت به تهیه و تدوین برنامه پیشنهادی با توجه به اسناد بالادستی در حوزه خانواده اقدام کرد. در تهیه برنامه پیشنهادی باید به نکته ذیل توجه شود:

- تهیه سند چشم‌انداز از فعالیت‌های این کارگروه در یک دوره ۴ یا ۸ ساله؛

- شناسایی نقاط ضعف و قوت فعالیت‌های صورت‌گرفته پیشین در حوزه خانواده

و بیان یک جمع‌بندی از این فعالیت‌ها؛

- شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در حوزه خانواده؛

- معرفی اهداف کمی و کیفی برنامه پیشنهادی؛

- تعریف شاخص‌های عملکرد کلیدی برای دستیابی به اهداف کمی و کیفی مندرج

در برنامه راهبردی؛

- تعیین راهکارهای اجرایی برای دستیابی به اهداف مندرج در برنامه؛
- تعیین ساختار اجرایی برنامه، وظایف و مسئولیت حوزه‌ها و واحدهای مختلف نهادها و قوای سه‌گانه برای تحقق برنامه و دستیابی به اهداف کمی و کیفی آن در قالب احکام اجرایی برنامه و ابلاغ برنامه مصوب به حوزه‌های مختلف؛
- ملاحظه و تأمین بودجه مناسب برای اجرای برنامه پیشنهادی؛
- پایش سالانه عملکرد کارگروه در حوزه‌های مختلف.

نکته مهم درباره کارگروه ویژه آن است که این کارگروه برای اجرایی کردن مصوبات خود نیازمند کارگروه‌های دیگر در سطح میانی و خرد است که پیشنهاد می‌شود کارگروه میانی آن در هر استان و در استانداری‌ها تشکیل شود. کارگروه‌های خرد نیز می‌تواند در دانشگاه‌های مادر یا مرجع هر استان باشد تا با نیل به تحقق دانشگاه‌های نسل سوم، مشارکت اعضای هیأت علمی نیز در حل مسائل کشور به‌ویژه در حوزه خانواده و زنان محقق شود. بهره‌بردن از سازمان‌های مردم‌نهاد به‌ویژه مساجد نیز می‌تواند به عنوان بازوی اجرایی در گسترش فعالیت‌های فرهنگی در حوزه خانواده مؤثر باشد.

فهرست منابع

۱. پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری <https://www.leader.ir/fa/archive>.
۲. استراوس، ا. و ج. کریبن (۱۳۹۶). مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. تهران: نشر نی.
۲. اسحاقی، محمد (۱۳۹۱). سنجش عوامل اجتماعی مؤثر بر درخواست طلاق زنان در شهر تهران. نشریه زن در توسعه و سیاست، ۱۰ (۳)، ۱۲۴-۹۷.
۳. بیبی، ارل (۱۳۸۷). روش تحقیق در علوم اجتماعی. مترجم: فاضل، رضا. تهران: انتشارات سمت.
۴. تقوی پور، محمدرضا، اسماعیلی، محسن، و صلواتیان، سیاوش (۱۳۹۶). الگوی جامع خانواده تراز در اندیشه اسلامی. نشریه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، ۳۸، ۱۱۹-۱۴۸.
۵. تقوی پور، محمدرضا، و صلواتیان، سیاوش (۱۳۹۴). الگوی خانواده تراز اسلامی در منظومه فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی. نشریه مطالعات راهبردی بسیج، ۱۸ (۶۹)، ۵-۳۸.

۶. حاجیان مقدم، فاطمه (۱۳۹۳). فراتحلیل مطالعات خانواده در زمینه عوامل مقوم و عوامل فرساینده خانواده ایرانی. *نشریه پژوهش‌نامه زنان*، ۵(۹)، ۱-۳۹.
۷. حسینی، فاطمه. رضاپور، محمد. و عصمت ساعتلو، مرضیه (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر افزایش میزان طلاق (مورد مطالعه: زوج‌های متارکه‌کرده شهرستان سرپل‌ذهاب استان کرمانشاه). *نشریه مددکاری/ اجتماعی*، ۴(۲)، ۳۳-۴۱.
۸. ریاحی دهکردی، پروانه (۱۳۹۷). شناسایی مؤلفه‌های فرهنگی و دینی مؤثر بر تضعیف بنیان خانواده‌های شهر تهران، *نشریه علوم/ اجتماعی*، ۱۲(۴۰)، ۲۴۸-۲۲۱.
۹. ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده*. تهران: انتشارات سروش.
۱۰. سالدنا، جانی (۱۳۹۵). *راهنمای کدگذاری برای پژوهشگران کیفی*. مترجم: گیویان، عبدالله. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۱. صداقت، کامران. و اسدیان، عقیل (۱۳۹۳). تبیین جامعه‌شناختی عوامل اجتماعی مؤثر بر طلاق (مطالعه موردی: شهرستان قائم‌شهر). *نشریه جامعه‌شناسی کاربردی*، ۵۴(۲)، ۹۷-۱۱۶.
۱۲. کفاشی، مجید. و سرآبادانی، سمیه (۱۳۹۳). عوامل اقتصادی - اجتماعی مؤثر بر طلاق عاطفی دو گروه زنان متأهل خانه‌دار و شاغل شهر قم. *نشریه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۳(۵)، ۱۲۵-۱۵۳.
۱۳. نوری، اعظم (۱۳۸۹). عوامل تضعیف استحکام خانواده. *نشریه پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، ۶، ۸۷-۱۱۴.
14. Bohm, A. (2004). *Theoretical Coding: Text Analysis in Grounded Theory*. In: U. Flick, E. Kardorff and I. Steinke, eds. *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage publications.
15. Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria. *Qualitative Sociology*, (13)1, 3- 21.
16. Jones, M., & Alony, I. (2011). Guiding the use of Grounded Theory in Doctoral studies – an example from the Australian film industry. *International Journal of Doctoral Studies*, 6 (N/A), 95- 114.
17. Lawrence, J., & Tar, U. (2013). The use of Grounded Theory Technique as a Practical Tool for Qualitative Data Collection and Analysis. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 11 (1), 29- 40.